

Delilcilik Bağlamında Tanrı İnancının Rasyonelliği

Rationality of Belief in God in the Context of Evidentialism

HÜSEYİN ŞAHİN*

Öz: Geleneksel Tanrı kanıtlarına yönelik özellikle Hume ve Kant tarafından yapılan sert eleştiriler sonrası, Tanrı'nın varlığının akılla ispatlanamayacağı düşüncesi genel kabul görmüş ve bu durum Tanrı anlayışının rasyonel kabulüne bir darbe olmuştur. Bu aşamadan sonra Tanrı'nın varlığına olan inancın hangi koşullarda rasyonel olup olmayacağı problemi felsefecilerin ve ilahiyatçıların yanıt bulmaya çalıştığı en önemli konulardan biri haline gelmiştir. Aydınlanma hareketinin ürettiği bir kavram olan delilcilik etrafında yapılan tartışmalara bağlı olarak Tanrı inancını rasyonel ve haklı kılan şeyin gerekçelendirilmiş (veya ispatlandırılmış) olmasına bağlı olduğu savunulmuştur. Bu anlayışa göre Tanrı inancını rasyonel kılan şey ispat ve ispatın en temel unsuru olan delildir. Yani delilciliğe göre, Tanrı inancımızın rasyonel ve doğru bir inanç olması için delil ya da argüman desteği gerekir, aksi takdirde bu inancımız yanlıştır. Bu makale, Tanrı inancının rasyonelliği konusunda, delilcilik tartışmalarına bağlı olarak ortaya çıkan ve gelişen farklı yaklaşımları ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Swinburne, rasyonel, delilcilik, epistemoloji, Tanrı inancı.

Abstract: Especially after harsh criticism made by Hume and Kant regarding the existence of God, it was generally accepted that God's existence cannot be proven through reason and this has made an impact on the adoption of a rational concept of God. After that, one of the most important discussions has become under which circumstances it is rational to believe in the existence of God and philosophers and theologians are trying to find answers regarding this particular issue. The concept of evidentialism that was created by the Enlightenment movement says that the belief in God has to be rational and justified. Based on this, the thing that makes the belief in God is rational proof and the proof of the basic

* Dr. Öğrt. | Ankara Yenimahalle İller Bankası Özel Eğitim İş Uygulama Okulu

elements of evidence. So according to the evidentialism , evidence or argument needs to support our belief that a rational and true faith in God , otherwise this is our belief is wrong.This article is about the rationality of the belief in God and the emerging different approaches that have been developed regarding this issue.

Keywords: Swinburne, rationality, evidentialism, epistemology, belief in God.

Giriş

Tanrı'nın varlığı inancı; evrensel ilahi dinlerin (Yahudilik, Hıristiyanlık, İslam) temelini oluşturmaktadır. Ayrıca bu inanç, diğer inançlarımızın üzerine inşa edildiği bir temel niteliğindedir. Tanrı inancının, sahip olduğumuz dini inanç sisteminin sağlam temellere dayanması anlamında, doğru ölçütler ve temeller üzerinde yapılandırılması gerekmektedir. O halde Tanrı inancının rasyonel ve haklı olması için gerekli olan nedir? Tanrı inancının rasyonel ve haklı olabilmesi için bir delil gerekli midir? Yahut hiçbir delil getirmeksizin rasyonel ve haklı olarak Tanrı'ya inanılabilir mi? Bu sorulara verilecek cevapların teistik inancı haklı kılan temellerle yakından ilişkisi bulunmaktadır. Tanrı inancının ve diğer dini inançların hangi koşullarda rasyonel olacağı hususu, yani hangi akli veya haklı-çıkarımsal temelin dini inancın mahiyetine uygun düştüğü felsefeciler ve teologlar arasında tartışıla gelen bir konudur.¹ Din felsefesinde bu konu *delilcilik (evidentialism)* veya *temelcilik* başlıkları² altında tartışılmaktadır.

Delilcilik (evidentialism), Aydınlanma hareketinin ürettiği bir kavramdır. Aydınlanmanın gayesi, düşüncenin sekülerleşmesi, yani vahiy ve her türlü otoriteyi sorgulamak suretiyle Tanrı'nın varlığına inanmanın ne kadar rasyonel olduğunu keşfetmektir. Bu rasyonellik arayışı, çağdaş din felsefesinde delilciliğin epistemolojik bir tavır olarak algılanmasına zemin hazırlamıştır. Günümüz din felsefesi açısından tartışmaya yol açan husus, Tanrı'nın varlığının imkanından ziyade bu soru-

¹ Reçber, M. Sait, *Plantinga ve Tanrı İnancının Temelselliği*, Felsefe Dünyası, sayı, 39, 2004, s.20.

² Mehdiyev, Nebi, *Çağdaş Din Felsefesinde Epistemolojik Yaklaşımlar ve Tanrı İnancının Rasyonelliği*, İsam Yayınları, İstanbul, 2008, s.111; Özcan, Hanifi, "Birbirine Zıt İki Epistemolojik Yaklaşım: Temelcilik ve İnancılık", *A.Ü.İ.F. Dergisi*, Ankara, c. XL, 1999, s.159.

nun gerekçelendirilebilme gücüdür. Dolayısıyla, dinî bilgilerin imkanına ilişkin süregelen tartışmaları birleştiren nokta, şu temel iddiaya dayanan delilci yöntem olmuştur: Bir inancın rasyonel oluşu, inanan birinin söz konusu inancın lehinde yeterli neden veya gerekçeye sahip olmasıyla orantılıdır.³

Dini inancın, haklı ve makul olabilmesi için, rasyonel temellere dayanmasının gerekip gerekmediği tartışmalarında ortaya çeşitli gruplar çıkmaktadır. Bir inancın rasyonel olabilmesi için kanıtı dayanması gerektiğini savunan delilci yaklaşıma göre Tanrı inancının akli bir inanç olabilmesi için Tanrı'nın varlığını temellendiren yeterli kanıt veya gerekçelerin olması gerekir. Tanrı'ya inanmak için kanıtın olmasını zorunlu gören delilciliğe (*evidentialism*) göre, elimizdeki argümanlar kuvvetli ise Tanrı'nın varlığına inanmak makuldür. Fakat elimizdeki deliller yeterli değilse, o zaman Tanrı'ya inanmayı reddetmek makul olacaktır.⁴ Tanrı inancının rasyonelliği konusunda delilcilik tartışmalarına bağlı olarak ortaya çıkan ve gelişen farklı yaklaşımlar başlıca; ateistik delilcilik, teistik delilcilik ve reformcu epistemoloji⁵ (delilsiz rasyonel inanç) şeklinde gruplara ayrılmaktadır. Bunlardan teistik ve ateistik delilcilik Tanrı'ya rasyonel bir şekilde inanmanın delile bağlı olduğu noktasında hemfikir olan, fakat birbirine zıt düşünceleri savunan iki ayrı görüştür. Reformcu epistemoloji ise Tanrı inancının rasyonel olduğunu savunmakla birlikte, delilciliğin rasyonellik kriterlerini reddeden yeni bir akımdır. Reformcu epistemoloji savunucularına göre herhangi bir delil olmaksızın Tanrı'nın varlığına inanç, tamamıyla doğru, rasyonel ve uygundur. Bu grupların görüşlerinin ayrıntılarına değinmeden önce rasyonelliğin ve delilciliğin ne anlama geldiğinin açıklanması gerekmektedir.

1. Rasyonellik ve Delilcilik

Tanrı inancının rasyonelliğinden kasıt, rasyonel olarak bir Tanrı

³ Büyük, Celal, "Tanrı İnancının Rasyonelliği ve Kanıt İhtiyacı", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Erzurum, Sayı: 40, 2013, s.104

⁴ Peterson, Michael, W. Hasker, B. Reichenbach, D. Basincer, *Akıl ve İnanç*, çev. Rahim Acar, Küre Yayınları, 3. baskı, İstanbul, 2012, s.146.

⁵ Geniş bilgi için bkz. Clark, Kelly James, *Return to Reason: A Critique of Enlightenment Evidentialism and a Defense of Reason and Belief in God*, William B. Eerdmans Publishing, Michigan, 2001, s.6-8.

rının var olduğuna inanmanın imkanını tartışmaktadır. Fakat bu noktada rasyonellik kavramının Tanrı inancı kavramından daha karışık olduğu görülmektedir. Bu durumda Tanrı inancının rasyonelliği meselesi, söz konusu inancın niteliğinin yanı sıra bir derece de rasyonellik kavramının tanımlanmasını gerektirmektedir.⁶ Rasyonel kelimesi a) “akıl ilkelere uygun düşen, anlaşılabilir olan, tutarlılık, basitlik, tamlık, düzen ve mantıksal yapı sergileyen disiplin için kullanılan nitelendirme, b) aklın varlığı ya da faaliyetiyle belirlenen şey, c) akla ve düşünce yasalarına uygun olan, d) akıl içeren, aklın varlığı ya da faaliyetiyle belirlenen şey” anlamlarında kullanılmaktadır.⁷ En genel anlamıyla rasyonellik, esasında psikolojik bir olgu olan inancın bilgiye dönüştürülmesi veya inançlarımızın akli gerekçelerle desteklenmesi sürecidir. Rasyonellik tartışmasının gerçek alanı olan epistemolojide bir inancın rasyonel olabilmesi, gerekçelendirme şartına dayandırılmaktadır; yani belirli bir inancın rasyonelliği, söz konusu inancı destekleyecek yeterli ölçüde gerekçeye sahip olmamıza bağlıdır.⁸ Bu anlayışın sonucu olarak Tanrı inancını rasyonel ve haklı kılan şeyin gerekçelendirilmiş (veya ispatlandırılmış) olmasına bağlı olduğu savunulmuştur. Dolayısıyla bu anlayışa göre Tanrı inancını rasyonel kılan şey ispat ve ispatın en temel unsuru olan delildir.

Aydınlanmanın etkisiyle birlikte Tanrı inancının rasyonelliği delilcilik bağlamında tartışılmaya başlamıştır. Delilcilik (evidentialism) kelimesi her insanın benimsediği tutum ve inançlarını birtakım kanıtlara dayandırmak durumunda olduğunu ifade eden bir kavramdır. Buna göre en genel anlamda delilcilik, herhangi bir konuya inanan bir kimse için, inandığı şeyler hakkında kendini destekleyecek haklı veya rasyonel (makul) bir delilin olması gerektiğini savunan görüştür.⁹ Bu düşünceye göre, bir şey, bir fiil ya da bir inanç kendi başına haklı veya rasyonel olmaz. Onun rasyonel olması birtakım delillere, ilkelere ve esaslara uygun olup olmamasına bağlıdır. Bu durumda herhangi bir konuda verilecek olan rasyonel bir hükmün mutlaka delile uygun olması; şayet konunun lehindeki ve aleyhindeki deliller eşit bir şekilde dengelenmişse, o

⁶ Mehdiyev, *Tanrı İnancının Rasyonelliği*, s.84.

⁷ Cevzici, Ahmet, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 286

⁸ Mehdiyev, a.g.c., s.84.

⁹ Mittag, Daniel M., *Evidentialism*, <http://www.iep.utm.edu/evidenti>.

zaman hüküm vermekten kaçınılması gerekir. Eğer delillerin dengede olması hali bir inançla ilgiliyse, bu durumda ne inanmak, ne de inanmamak, kısacası, ortada durmak *makul* ve *rasyonel* bir tutum olacaktır. Dolayısıyla bir sorunu delil ışığında ele alan ve ortaya koyduğu sonuçlarda yalnızca delilin götürebildiği yere kadar giden, yani kendisini delilin gücü ve kapasitesiyle sınırlı tutan anlayışa, başka bir ifade ile bu rasyonel tutuma felsefede “*delilcilik*” denir.¹⁰

Delilcilik, aydınlanma ile birlikte aklın her şeyin merkezine yerleştirildiği, din ve inançlar da dâhil her şeyin akıl temelli açıklanmaya çalışıldığı modern dünya görüşünün ürettiği bir kavramdır. Rasyonellik arayışının din felsefesine yansımaları sonucu dini inançların ve Tanrı'nın varlığına imanın makullüğü konusunda delilcilik tartışmaları yoğunlaşmıştır. Din felsefesi açısından delilcilik, dini inançların ancak onları destekleyen güçlü deliller olduğu takdirde haklı veya rasyonel olarak kabul edilebileceği şeklindeki bir iddia veya “Tanrı'nın varlığı sorununa delillerin ve kanıtların ışığında bakma”¹¹ gerekliliği olarak tanımlanabilir. Bu tanıma göre delilcilik, Tanrı inancına deliller açısından yaklaşan ve bu inancı temellendiren yeterli kanıtın olması halinde, Tanrı'ya inanmamızın rasyonel olduğunu savunan görüştür. Delilciliğe göre, dini inançlarımızın rasyonel ve kanıtlanmış olması gerekir, aksi takdirde onlar yanlıştır. D. Hume “akıllı ve rasyonel bir insan, inancını sahip olduğu delilin gücü ile orantılı hale getirir,”¹² diyerek buna işaret etmektedir. Ayrıca delilci itirazın önemli temsilcilerinden W. K. Clifford (1845-1879) yetersiz kanıta dayalı inancı, sadece yanlış ve temelsiz değil, aynı zamanda kabalık ve ahlâka aykırılık olarak nitelendirir.¹³ Yine onun ifade ettiği şekilde, “yeterli delile dayanmadan herhangi bir şeye inanmak, her zaman, her yerde ve herkes için yanlıştır.”¹⁴ Dolayısıyla hiçbir dini inanç, kanıtla desteklenmediği sürece rasyonel olamaz.

Delilcilik, bir kimsenin neye, nasıl inanacağına sadece ve sadece

¹⁰ Özcan, *Temelcilik ve İmanlık*, s.158.

¹¹ Peterson, *Akl ve İnanç*, s.146.

¹² Hume, David, *İnsan Zihni Üzerine Bir Araştırma*, çev. Semlin Evrim, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1986, s.166.

¹³ Plantinga, Alvin, *Theism, Atheism and Rationality*, <http://www.leaderu.com/truth/3truth02.html>.

¹⁴ Clifford, W. Kingdon, “The Ethics of Belief”, *Lectures and Essays*, Vol. II, Macmillian and Co., 1879, s.186; <http://archive.org/details/lecturesessaysby02clif>.

kanıtlar tarafından belirlenmesi gerektiğini iddia eder. Dolayısıyla Tanrı'nın varlığına inancın haklı ve rasyonel olabilmesi için de yeterli kanıt olması gerektiğini savunur. Bu durumda delilci rasyonellik anlayışına sahip bir kişi, Tanrı inancı karşısındaki tutumunu belirlerken, Tanrı'nın varlığının lehindeki ve aleyhindeki bütün kanıtları toplayarak onları birbirine karşı tartar; sonuçta ortaya çıkan denge, Tanrı'ya inanmanın makul olup olmadığını belirler. Böylece, eğer teizm aleyhindeki deliller kuvvetli görünür ve teizmi destekleyen argümanların pek fazla gücü olmazsa, o zaman Tanrı'ya inanmayı reddetmek makul olacaktır. Fakat eğer teizm lehindeki argümanlar kuvvetli ve teizm aleyhindeki argümanlar çürütülebilirse, Tanrı'ya inanmak makul ve uygundur. Tanrı'nın varlığı lehindeki ve aleyhindeki argümanların birbiriyle eşit ağırlıkta olması durumunda da yargıyı askıya almak (hükmü irca etmek), ne inanmak ne de inanmamak uygun olacaktır.¹⁵ Bu bakış açısına göre, delilci ateistten bahsedilebildiği gibi delilci teistten hatta delilci agnostikten de bahsedilebilir.¹⁶ Delilci yaklaşıma sahip bu grupların üzerinde ittifak ettiği ortak nokta şudur; bir kimse sahip olduğu inancı destekleyecek yeterli bir delile sahipse, bunu ortaya koyma yükümlülüğü taşımaktadır, eğer ortaya koyamazsa inanç yapısı haklılık ve rasyonellikten uzak olacaktır. Bununla birlikte, günümüz din felsefesinde delilcilik ile ilgili tartışmalar, bu çerçeveden daha çok, kendine özgü septik ve ateistik bir rasyonellik anlayışının ve özellikle ona dayalı ateistik bir itirazın, teistlere karşı öne sürülmesi olarak anlaşılmakta ve tartışılmaktadır.¹⁷ Ancak bir kısım teist, Tanrı'nın varlığının yeterli kanıtı dayanmadığı şeklindeki bu ateistik itirazı reddetmekle birlikte, Tanrı inancının rasyonel ve haklı olabilmesi için delile dayanması gerektiğini kabul etmektedir. Çalışmamızın bundan sonraki kısmında, Tanrı kanıtlarına yönelik eleştiriler ve delilcilik tartışmaları sonrası oluşan, ateistik delilcilik, teistik delilcilik ve delilsiz rasyonel inanç savunusu ele alınacaktır.

2. Ateistik Delilcilik

Delilcilik ile bağlantılı olarak teizme karşı ileri sürülen bir itiraz çeşidine, “delilci meydan okuma” (evidentialist challenge) veya “delilci

¹⁵ Peterson, a.g.e., s.146.

¹⁶ Yaran, Cafer Sadık, *Tanrı İnancının Akliyeti*, Etüt Yayınları, Samsun, 2000, s.16.

¹⁷ Yaran, a.g.c., s.18.

itiraz” (evidentialist objection) denilmektedir.¹⁸ Delilci bir yöntem kullanılmasından ötürü bu yaklaşım ateistik delilcilik olarak da adlandırılmaktadır.¹⁹ Ateistik delilcilik, teistik delillerin rasyonel açıdan yetersizliği iddiasını çıkış noktası yapmaktadır. Delilciliğin bu ateistik yorumunu ‘evidentialist itiraz’ diye isimlendiren Plantinga onu şu şekilde açıklamaktadır: “Evidentialist itiraza göre, tümevarımlı veya tümdengelimli olsun bütün kanıtlar Tanrı’nın varlığını ispatlama konusunda başarısızdırlar. Yani, Tanrı’nın varlığı için kanıtlar yetersizdir. O halde teistik Tanrı inancı entelektüel olarak uygun değildir (*intellectually improper*) ve akıldışıdır.”²⁰ N. Wolterstorff ise dini konulara “delilci meydan okuma” olarak nitelediği bu itirazı şöyle açıklar: “İlk olarak, eğer bir kişi için akli değilse, onun Hıristiyanlığı veya teizmin herhangi bir türünü, kabul etmesinin yanlış olduğunu ısrar edildi. İkinci olarak, bir kişinin dini kanaatlerini, bu kanaatlere uygun delil desteği sağlayan başka inançlara dayanarak benimsememiş olması halinde, o kişinin böyle bir kabulde bulunmasının akli olmadığına ısrar edilmiştir. Şayet akli değilse, hiçbir din kabul edilemez ve delille desteklenmemişse, hiçbir din akli değildir. İşte delilci meydan okuma budur”²¹

Batı’da Aydınlanma ile birlikte oluşan akılcılık akımının etkisiyle, Tanrı’nın varlığına ilişkin klasik delillere eleştiriler yapılmış ve bu delillerin yetersiz olduğu iddia edilmiştir. Bu durum nedeniyle ortaya çıkmış olan yeni bir delilci itiraz biçimi, teistlerden, ya Tanrı’nın varlığının sağlam delillerini ortaya koymalarını ya da teizmin doğruluğu veya rasyonel açıdan daha üstün olduğu iddiasından vazgeçmelerini istemektedir. Bu itiraz, 18. yüzyılda Hume tarafından yapılan, 19. yüzyılda W. K. Clifford tarafından kuvvetli bir şekilde ortaya konulan ve 20. yüzyılda Antony Flew,²² Norwood Hanson, Michael Scriven gibi septik ve ateist

¹⁸ Yaran, *a.g.c.*, s.18.

¹⁹ Mehdiyev, *Tanrı İnancının Rasyonelliği*, s.26.

²⁰ Plantinga, *Theism, Atheism and Rationality*, <http://www.leaderu.com/truth/3truth02.html>.

²¹ Peterson, *Aklî ve İnanç*, s.148.

²² Antony Flew çağımızdaki en büyük ateist filozoflardan biriydi. O, yazdığı birçok eser ve makalesinde ateizmin savunuculuğunu yapmıştır. Fakat Flew’un son yıllarda felsefi tutumunu gözden geçirdiğini belirtmek gerekmektedir. Flew geldiğimiz noktada, özellikle büyük patlama ve hassas ayar delillerinin etkisiyle, inkârcılıktan vazgeçmiş ve bir Tanrı olduğuna inanmaya başlamıştır. Hatta bu konuda *Yanılmışım Tanrı Varmış* adıyla Türkçeye çevrilen bir kitabı yayınlanmıştır. Buna rağmen, onun eski dönemdeki fikirleri, klasik ateizmin temel görüşlerini yansıttığından biz onun ateistik görüşlerini ifade

düşünürlerce teizme karşı ileri sürülen eleştirilerin temel dayanağını oluşturmaktadır.²³

Delilci itirazın katı savunucusu olarak gösterilen Clifford'un ifade ettiği şekilde, "yeterli kanıt dayanmadan herhangi bir şeye inanmak, her zaman, her yerde ve herkes için yanlıştır."²⁴ Buna göre aklın süzgecinden geçmeyen, rasyonel eleştiriye tabi tutulmayan hiçbir şeye boyun eğilmeyecektir. Berkley'in ifadesiyle de, bir şeye inanmak için bir sebep yoksa onun varlığına inanmamak için bu, yeter sebeptir.²⁵ Aynı şekilde, David Hume da, "akıllı ve rasyonel bir insan, inancını sahip olduğu delilin gücü ile orantılı hale getirir"²⁶ diyerek, inanç ile delil arasındaki ilişkiye vurgu yapmaktadır. Nitekim öldükten sonra Tanrı'nın huzuruna çıktığında, kendisine niçin inanmadığı sorulduğunda, "yeteri kadar kanıt yoktu Tanrı(m), yeteri kadar kanıt"²⁷ diye cevap vereceğini söyleyen Bertrand Russell'ın bu yaklaşımı delilci itirazın bir özeti sayılır. Bu ifadelerden anlaşıldığı gibi, teistik delillere karşı delilci itirazda bulunanlara göre, rasyonelliğin iki temel özelliği vardır. İlk olarak, herhangi bir şeye yetersiz delile dayalı olarak inanmak her zaman yanlıştır ve irrasyoneldir. Yani bir insan sadece yeterli deliline sahip olduğu şeylere haklı olarak ve rasyonel olarak inanabilir. İkinci olarak, bir şeye, onunla ilgili delilin gücünden daha fazla bir güç veya kuvvetle inanmak her zaman yanlıştır ve rasyonel değildir.²⁸ Sonuç olarak, ateistik meydan okumanın delilci yapısını şu şekilde formüle edilebilir:

1. Yeterli bir delil bulunmadığı takdirde Tanrı'ya inanmak rasyonel değildir.
2. Tanrı inancını destekleyecek yeterli bir delil yoktur.
3. O halde, Tanrı inancı rasyonel değildir.²⁹

Delilci itiraz sahipleri veya ateistik delilciler (ateistler) arasında, teistik delillerin yetersizliğini öne sürerek Tanrı'nın var olmadığını iddia

etmeye devam edeceğiz.

²³ Yaran, *Tanrı İnancının Aklılığı*, s. 19.

²⁴ Clifford, "The Ethics of Belief", s. 186.

²⁵ Düzgün, Şaban Ali, *Allah, Tabiat ve Tarih*, Lotus Yayınları, Ankara, 2005, s.41.

²⁶ Hume, *İnsan Zihni Üzcrine Bir Araştırma*, s.166.

²⁷ Plantinga, *Theism, Atheism and Rationality*, <http://www.leaderu.com/truth/3truth02.html>.

²⁸ Yaran, a.g.e., s.19.

²⁹ Mehdiyev, *Tanrı İnancının Rasyonelliği*, s.34.

eden ve bununla yetinenlerin yanında, bununla yetinmeyip, Tanrı'nın yokluğunu ispatlayacak birtakım delillerin bulunduğunu iddia eden ve delillerini detaylandıran kimseler vardır. Buna göre ateistik delilciliğin, yani ateizmin,³⁰ *negatif* ve *pozitif* olmak üzere iki türü bulunmaktadır. Bunlardan 'pozitif ateizm', Tanrı konusunda aktif bir inançsızlık iken, 'negatif ateizm' sadece Tanrı inancının olmaması halidir.³¹ Daha geniş ifade edecek olursak pozitif ateizm, doğrudan delillerle Tanrı'nın var olmadığını ispatlama girişimidir. Negatif ateizm ise hiçbir delil ortaya koymadan, sadece teistik delillerin yetersizliğini öne sürerek, Tanrı'nın var olmadığını iddia etmekte ve ispat yükümlülüğünün teizme ait olduğunu ileri sürmektedir. Her ne kadar aralarında böyle bir fark bulunsa da ateistik delilciliğin bu iki biçimi, teistik argümanların geçersiz olduğunu iddia etme ve böylece Tanrı'nın yokluğunu savunma noktasında birleşmektedir.

Ateistik delilcilerden, kendileri için Tanrı'nın yokluğunu ispat yükümlülüğü bulunmadığını, aksine ispat yükümlülüğünün teistlere ait olduğunu savunanlara Antony Flew ve Michael Scriven örnek olarak verebilir. Flew'ya göre, eğer bir Tanrı inancı yeterli delillerle ortaya konulmuş olsaydı, gerçekten Tanrı'nın var olduğuna inanmak hususunda sağlam bir zemine sahip olduğumuzu kabul etmek zorunda kalırdık.³² Fakat böyle bir ispat ve yeterli delille temellendirme mümkün değildir. Öyleyse en makul ve en rasyonel seçim Tanrı'nın var olmadığına karar

³⁰ Ateizm: Felsefe tarihi ve din felsefesinde, Tanrı kavramı etrafındaki tartışmalarda genellikle, Tanrı anlamına gelen Yunanca "Theos" ile Lâtinçe "Deus" terimlerinden türetilmiş kavram ve terimler kullanılır. Nitekim "a moral", "a politik", "a symmetrik", "a sosyal" örneklerinde görüldüğü gibi, "theos" kelimesinin önüne "a" olumsuzluk öntakısı getirilerek, Theist ve Theizm'in karşıtı bir anlam kazanan "a theist" ve "a teizm" terimleri de böyle oluşturulmuştur. Teizm (Theizm); bir Tanrı'nın varlığını kabul etmek ya da Tanrı inancına sahip olmak anlamına gelmektedir. Ateizm de bunun zıddı bir anlamda, "Bir Tanrı'nın varlığını reddetmek, bu yönde bir inanca sahip olmamak" anlamını taşımaktadır. Dilimizde, ateizm teriminin anlam ve içeriğini tam olarak karşılayacak ve yaygın kullanımı olan bir kelime bulunmamakla birlikte sözlüklerde, "Tanrıtanımazlık" ifadesi yer almaktadır. Klâsik felsefe ve ilahiyat literatürümüzde ise ateist ve ateizm; Mühlid ve İlhad, Dehri ve Dehriyye ve nihayet Kâfir terimleriyle karşılanmış, keza çok genel anlamda dinc ve dindarlığa karşı olan, dinin emir ve yasaklarına karşı ahlâkî bir aldırmaçlık gösteren tavırları ifade için de Zındık kelimesinin yaygınca kullanılmış olduğu görülür. Ama bütün bu terimler, bugün Batı felsefesindeki anlamıyla felsefî bir ateizmi tam olarak ifade etmemektedir. Taylan, Necip, *Düşünce Tarihinde Tanrı Sorunu*, İstanbul, 1998, s.109,110; Ayrıca bkz. Aydın, Mehmet, "Ateizm ve Çıkarmazları", *A.Ü.İ.F. Dergisi*, c.XXVI, 1981, s.187-189.

³¹ Walters, Kerry, *Atheism: A Guide for the Perplexed*, Continuum, New York, 2010, s.12.

³² Mehdiyev, *Tanrı İnancının Rasyonelliği*, s.28.

vermeştir. “İspat yükümlülüğü iddiacıya aittir”³³ diyerek ispat yükümlülüğünün teistlere ait olduğunu savunan Flew’ya göre ateist, “Tanrı’nın var olmadığını iddia eden birisi” olmaktan ziyade, “sadece teist olmayan birisi”dir.³⁴ Dolayısıyla ona göre kendileri bir iddiada bulunmadığı için ispat yükümlülüğü teistlere aittir.

İspat yükümlülüğü konusunda Flew gibi düşünen Michael Scriven da, ateizmin Tanrı’nın yokluğunu temellendirmek için kanıtlara ihtiyacı olmadığını savunmaktadır. Scriven bunu şöyle ifade etmektedir: “Biz ateizmi doğrulamak için Tanrı’nın yokluğunun kanıtlarına sahip olmak zorunda değiliz. Ateizm, Tanrı’nın varlığı için herhangi bir kanıtın olmaması durumunda bir zorunluluktur.”³⁵ Scriven’e göre, teizmin tek dayanağı olan teistik kanıtların başarısızlığı gösterildiği takdirde, ateizmden başka alternatif yoktur.³⁶

Bu ifadelerden açıkça anlaşıldığı üzere Antony Flew, Michael Scriven ve onlar gibi düşünen diğer delilci itiraz sahipleri, ispat yükümlülüğünün kendilerinde olmadığını aksine bu yükümlülüğün teistlere ait olduğunu iddia etmektedirler. Çünkü Tanrı’nın var olduğu teistlerin iddiasıdır. O halde önce teistler Tanrı’nın varlığını ispat etmelidir. Daha sonra ateistler bu delillerin tutarsızlığını ortaya koymakla Tanrı’nın yokluğu temellendirilmiş olacaktır. Zaten kendileri herhangi bir şeyi iddia etmedikleri için Tanrı’nın yokluğuna dair delil getirme gibi bir yükümlülükleri de yoktur.

Ateistik delilciliğin pozitif diye adlandırılan kısmına gelecek olursak, bu gruptaki düşünürler, Tanrı’nın varlığını ispat yükümlülüğünü sadece teistlere atmanın tutarsızlığının farkına vararak ve kendi tutumlarını temellendirmek adına, birtakım ateistik deliller geliştirmişlerdir. Ateistik deliller genellikle, teistik delillerde olduğu varsayılan bazı zayıf noktalar ve teist Tanrı anlayışında var olduğu söylenen tutarsızlıklar üzerine kurulmuştur. Örneğin, evrende belli ölçüde var olan kötülüğün, teizmin savunduğu sonsuz iyi ve güçlü bir Tanrı’nın varlığı ile çeliştiği

³³ Flew, Antony, *The Presumption of Atheism, Contemporary Perspectives on Religious Epistemology*, ed. R. Douglas Geivett, B. Sweetman, Oxford University Press, New York, 1992, s.23.

³⁴ Flew, *The Presumption of Atheism*, s.20.

³⁵ Scriven, Michael C., *Primary Philosophy*, McGraw-Hill, New York, 1966, s. 103.

³⁶ Scriven, a.g.c., s.102.

ve O'nun varlığını kabul etmeyi imkânsız kıldığı şeklindeki iddia (kötülük problemi), ateistlerin en çok kullandığı delildir. Yine maddenin ezeliyeti fikrine dayanılarak, evren ve orada bulunanlar için bir Yaratıcı arayan kozmolojik kanıtın temelsiz olduğunu savunan yaklaşım, ateistik delillerden bir diğeridir. Ayrıca Nietzsche ve J. P. Sartre gibi düşünürler tarafından geliştirilmiş olan ve insanın özgürlüğünü kurtarmak gibi ahlâkî gerekçelerle, Tanrı'nın varlığını reddetmeyi kaçınılmaz gören anlayışlar³⁷ ile teizmin Tanrı anlayışını ve dini tecrübeleri psikolojik ihtiyaçların yansımaları olarak izah eden Freud ve Marx'ın yaklaşımları da ateizmin dayandığı deliller arasındadır.³⁸ Burada saydığımız ateistik delilleri ayrı ayrı ele alıp değerlendirmek makalemizin sınırlarını aşan bir husustur. Bununla beraber hemen belirtmek gerekir ki, özet olarak sunduğumuz bu ateistik delillerden hiçbiri, birtakım düşünürler tarafından, varılan sonuçları kesin bir şekilde ispatlayabilme noktasında, eleştirilmekten kurtulamamıştır.³⁹ Bunlardan biri olan Étienne Gilson, ateistler arasında Tanrı'nın var olmadığına dair metafizik deliller ileri sürmüş tek bir kişinin bulunmadığını belirtir. Onların yaptığı, sadece Tanrı'nın varlığı hakkında ortaya konan delillerin yetersiz olduğunu söylemektir.⁴⁰

3. Teistik Delilcilik

Teistik delilcilik, Tanrı inancının rasyonelliğinin delille orantılı olduğunu kabul ve iddia etmektedir. Dolayısıyla teistik delilcilik, genel olarak, insanın akıl ve ona uygun deliller sayesinde Tanrı'nın var olduğu bilgisine ulaşabileceğini savunan epistemik bir tutumdur. Teistik delilcilik, fideistik tutumdan ayrı olarak, aynı zamanda rasyonellik iddiası da taşır. Bu rasyonellik iddiası, aklın bir araç olarak kullanılmasının yanında mevcut epistemik çözümlerle paralellikler arz eden kriterlerin uygulanmasına da imkan vermektedir.⁴¹

³⁷ Çetin, İsmail, "İman ve İnkârın Rasyonel Değeri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, c. XI/1, 2002, s.95.

³⁸ Peterson, *Aklî ve İnanç*, s.159.

³⁹ Ateistik deliller ve eleştirileri için bkz. Harris, Errol, *Atheism and Theism*, Humanities Press, New Jersey, 1977, s.2 vd.; Aydın, *Ateizm ve Çıkmazları*, s.192 vd.; Gilson, Étienne, *Ateizmin Çıkmazı*, Çev. Veysel Uysal, M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul, 1991, s.7 vd.

⁴⁰ Köse, Ali, "İman", *DİA*, c.22, İstanbul, 2000, s. 216

⁴¹ Mehdiyev, *Tanrı İnancının Rasyonelliği*, s.110.

Katı delilciliği savunan Clifford, “yetersiz kanıta dayalı inancı, sadece yanlış ve temelsiz değil, aynı zamanda kabalık ve ahlâka aykırılık olarak nitelendirmektedir.”⁴² Katı delilciliğin bu iddiasını ele alan teistik delilciliğe göre de yeterli nedenlerle desteklediğimiz sürece, bir inancın gerekçelendirilmemiş olduğuna inanmamız ahlâkî olarak doğru olmayacaktır.⁴³ Buna göre teistik delilcilik, dinî inançların rasyonelliği hususunda inancın ahlâkîliği ilkesini benimsemekte ve bu inançların yeterli delillerle desteklendiğini varsaymaktadır.

“Tanrı’ya inanma, kendisi için yetersiz delil olduğundan dolayı, gayri makuldür veya irrasyoneldir”⁴⁴ şeklindeki delilci itirazın iddialarını yine aynı yöntemle cevaplama yükümlülüğünü üstlenen teistik delilcilik, fideistik irrasyonellik veya reformcu rasyonellik anlayışından farklı olarak, bu şekildeki ateistik muhakemeyi reddetmek yerine, Tanrı inancı lehinde yeterli kanıtlar bulunduğunu, dolayısıyla Tanrı inancını kabul etmenin rasyonel bir tutum olduğunu savunmaktadır. Kısaca teistik delilcilik, birtakım delillerden hareketle Tanrı’nın varlığını inancının rasyonel olarak gerekçelendirebileceğini savunmaktadır. Buradaki delil kavramıyla kastedilen Tanrı’nın varlığının lehinde geliştirilen klasik veya çağdaş argümanlardır.⁴⁵

Teistik delilciliğin tarihteki büyük temsilcilerinden bazıları olarak Thomas Aquinas ve John Lock sayılırken, günümüzdeki en büyük temsilcisinin Richard Swinburne olduğu ifade edilmektedir.⁴⁶ Swinburne’ün haricinde Dallas Willard, Robert M. Adams ve W. Lane Craig gibi düşünürler teistik delilciliğin son zamanlardaki diğer önemli temsilcileri olarak gösterilmektedir. Bu düşünürler doğadan hareketle Tanrı’ya ulaşmayı savunmaktadırlar.⁴⁷ Bu anlayıştaki düşünürleri birleştiren husus, modern düşüncenin teistik delilleri çürüttüğü şeklindeki iddiayı reddetmelerinden çok, klasik teistik argümanları yeniden biçimlendir-

⁴² Plantinga, *Theism, Atheism and Rationality*, <http://www.leaderu.com/truth/3truth02.html>.

⁴³ Mehdiyev, *Tanrı İnancının Rasyonelliği*, s.110.

⁴⁴ Plantinga, Alvin, *Reason and Belief in God, Faith and Rationality: Reason and Belief in God*, ed. Alvin Plantinga and Nicholas Wolterstorff, University of Notre Dame Press, 1983, s.16,17.

⁴⁵ Mehdiyev, *a.g.e.*, s.,111-112.

⁴⁶ Peterson, *Akil ve İnanç*, s.54.

⁴⁷ Geivett, R. Douglas- Sweetman, Brendan, “Introduction”, *Contemporary Perspectives on Religious Epistemology*, Oxford University Press, New York, 1992, s.11.

miş ve yeni tümevarımsal argümanlar geliştirmiş veya bu argümanların toplamının bizi belirli bir noktaya götürebileceğini iddia etmiş olmalarıdır.⁴⁸ Bu düşünürler doğal teolojyiyi⁴⁹ kullanarak günümüzde Tanrı'nın varlığını kanıtlama çabası içerisindeyler. Ateistik itiraza karşı geliştirilen teistik cevaplar arasında önemli bir yeri olan çağdaş doğal teoloji anlayışının, geleneksel doğal teoloji anlayışıyla, klasik temelciliğe dayanan delilci yöntem dışında herhangi bir benzerliği yoktur. Dolayısıyla çağdaş doğal teoloji, tümevarımsal bir yöntemden hareketle ateistik itirazın hücum gücünü Tanrı'nın var olması ihtimalinin var olmaması ihtimalinden daha yüksek olduğu noktasında zayıflatmayı amaçlayan ve bu açıdan, özellikle R. Swinburne ve W. L. Craig örneğinde olduğu gibi, bilimsel metot ve verileri ustalıkla kullanan tutarlı bir yaklaşım olarak ortaya çıkmıştır.⁵⁰ Teistik delilciliği savunan ve doğal teolojyiyi kullanan bu düşünürlerin amacı yalnızca Tanrı'nın varlığının rasyonel olduğunu göstermek değil, aynı zamanda ateistik itirazın zayıflığını ve geçersizliğini ortaya koymaktır.

Görüldüğü gibi günümüzde teistik delilciliği ve Tanrı inancının rasyonelliğini savunan önemli düşünürler bulunmaktadır. Bunların en önemlilerinin başında ise yukarıda belirttiğimiz gibi Richard Swinburne gelmektedir. Swinburne, Tanrı inancının delillerle rasyonel olabileceği iddiasını taşır. Ona göre “bütün inançlar delile dayanmalıdır.”⁵¹ Swinburne, inançta delile fazlasıyla önem vermekle birlikte, bunların sadece “çıkarımsal delil” olmasını şart koşmamaktadır. Ona göre, teistik delilcilik dendiğinde delilden anlaşılan, sadece çıkarımsal deliller değildir. Swinburne için, çıkarımsal doğal teoloji delilleri kadar, kişisel dini tecrübe delili de inancın delillendirilmesinde ve dolayısıyla rasyonelliğinde önemli bir yer tutmaktadır.⁵²

Swinburne, ateist delilcilerin savunduğu kriterlere bağlı kalmak yükümlülüğünde olmadığını düşünmekle birlikte, dini inançların yeter-

⁴⁸ Mehdiyev, *a.g.e.*, s.40.

⁴⁹ Doğal teoloji, genel anlamıyla insan aklının, dünya ile ilgili gözlemlerine dayalı olarak, Tanrı hakkında bilgiye erişme çabasını veya Tanrı'nın etkilerinden Tanrı'ya gitmeyi, özel anlamıyla ise belirli bir topluluğun inancının bir tezahürü olan vahiy veya herhangi bir otoriteye başvurmaksızın doğal yollardan Tanrı'nın bilgisine ulaşmayı ifade etmektedir. Mehdiyev, *Tanrı İnancının Rasyonelliği*, s.38.

⁵⁰ Mehdiyev, *a.g.e.*, s.81.

⁵¹ Swinburne, Richard, *Faith and Reason*, Oxford: Clarendon Press, 2005, s.34

⁵² Yaran, *Tanrı İnancının Aklılığı*, s.18

li delillere dayalı olmasından yanadır. Ona göre, rasyonel bir kişinin dini inançları kabul etmesini sağlayacak yeterli deliller vardır. Onlar, bilim ve tarih alanlarında da kullanılan ortak endüktif standartlar ve deliller tarafından, alternatiflerine oranla çok daha fazlasıyla desteklenmektedirler. Bunun görülmesi ve gösterilmesi, inancın rasyonelliği açısından önemlidir.⁵³

Swinburne şimdiye kadar ortaya konulan Tanrı kanıtlamalarını daha çok yöntem açısından eleştirmiş, tümdengelimin⁵⁴ bu konuda yeterli ve uygun olmadığını düşünerek, tümevarım⁵⁵ dayalı yeni bir kanıtlama şekli geliştirmiştir. Dolayısıyla o, Tanrı kanıtlamaları için daha uygun olduğunu düşündüğü tümevarım yöntemini tercih etmiş ve kullanmıştır. Swinburne'e göre tümevarımlı bir delil, tümdengelimli delilde olduğu gibi sonucu zorunlu kılmayan ancak, öncülleri sonucu kabul etmeyi daha makul ve muhtemel kılan delildir.⁵⁶ Yani böyle bir delilde öncüller arasındaki bağlantı, sonucu zorunlu değil, muhtemel yapar. Swinburne'ün burada muhtemel ile kastettiği şey, "epistemik ihtimaliyet"tir. Epistemik ihtimaliyet, kendilerine inanmamızı haklı çıkaran önermeler, durumlar veya olaylar arasındaki ilişkidir. P, q'nun doğru olmasını muhtemel kılan bir delil getirdiğinde, p, q'yu epistemik olarak muhtemel kılıyor demektir. Bu durumda Swinburne'e göre, doğru bir tümevarımlı delil, sonucunu muhtemel bir bilgi veya makul bir inanç haline getirir.⁵⁷ Buradan yola çıkarak Tanrı'nın varlığını mantıksal zorunlu olarak görmeyen Swinburne, olgulardan hareket ederek konuya inanç açısından yaklaşır. Ona göre inanç kavramının temel anlamı, bir şeyin böyle olmasının, başka şekilde olmasından daha muhtemel olduğuna

⁵³ Yaran, a.g.e., s.25,26.

⁵⁴ *Tümdengelım*, dedüksiyon veya Osmanlıca talil olarak da bilinir. Öncüllerin doğru kabul edilmesi durumunda sonucun da bu öncüllerden zorunlu olarak çıktığı akıl yürütme şekli olan tümdengelım, klasik mantığın en çok önem verdiği akıl yürütme biçimidir. Öner, Necati, *Klasik Mantık*, 6. baskı, Ankara, 1991, s.104.

⁵⁵ *Tümevarım veya İstikra* bir bütünü parçalarına dayanarak o bütün hakkında hüküm vermektir. Tümevarım, tam ve eksik tümevarım olarak iki kısma ayrılır. Tam tümevarım, bir bütünü oluşturan parçaların tamamını inceleyerek o bütün hakkında hüküm vermektir. Örneğin, haftanın günlerinin yirmi dört saat olduğu hükmü böyledir ki, Aristo'nun ele aldığı tümevarım bu şekildedir. Eksik tümevarım, bir bütünü meydana getiren parçaların hepsine değil de bir kısmına dayanarak o bütün hakkında hüküm vermektir. Mesela, Arşimed'in suyun kaldırma kanununu bulması, suya batan birkaç cisim gözlemlemesinin sonucudur. Tam tümevarımda sonuç zorunlu, eksik tümevarımda sonuç muhtemel olmaktadır. Öner, a.g.e., s.174-175.

⁵⁶ Swinburne, Richard, *The Justification of Induction*, Oxford, 1974, s.2.

⁵⁷ Swinburne, *The Justification*, s.6.

inanmaktır. Tanrı'nın varlığını ihtimaliyet kapsamında ele alan Swinburne, "Tanrı vardır" önermesini "Tanrı yoktur"⁵⁸ önermesi ile karşılaştırarak, hangisine inanmamızın daha makul olacağına dair delilleri değerlendirir. Swinburne, Tanrı'nın varlığına dair delillerin, O'nun varlığını, yokluğundan daha makul ve rasyonel kıldığını savunur.

Swinburne, inançta rasyonel araştırmanın önemine inanmakta ve dinin, rasyonel araştırmadan başarıyla çıkmasının mümkün olduğunu savunmaktadır. Swinburne, dini tahkikin işe yaramayacağı yönündeki fideistik ve ateistik iddiaları reddeder. Ona göre doğru bir inanca sahip olmak çok önemlidir ve insanların bu konuda araştırma yapma yükümlülüğü vardır.⁵⁹ Akla dayalı veya delilci bir iman anlayışından yana olan Swinburne, bunun rasyonellik açısından gerekli olduğunu düşünür.

Netice itibari ile söyleyecek olursak Swinburne, inancın rasyonel temellere dayanması gerektiğini ifade etmektedir. Swinburne bu konuda kendine özgü delil anlayışı bulunan bir delilci teisttir. O, bütün inançların delile dayanması gerektiğini iddia eder. Swinburne'ün rasyonel iman anlayışında en önem verdiği husus epistemik ihtimaliyettir. Dolayısıyla ona göre delillerin, mutlak olarak kesin sonuç veren mantıksal kanıtlar olması ve dini inancın da mantıksal bir zorunluluk olması şart değildir. Bununla birlikte dini inanç, epistemik ihtimaliyeti yüksek delillerden oluşmalıdır.⁶⁰ Teistik delilcilik ve onun günümüzdeki en önemli temsilcisi sayılan Swinburne'ün görüşlerine genel olarak değindikten sonra, delilciliğin kriterlerini reddeden ve Tanrı inancının delilsiz rasyonelliğini savunan "Reformcu Epistemoloji" akımını ele alabiliriz.

4. Delilsiz Rasyonel İnanç (Reformcu Epistemoloji)

Reformcu epistemoloji akımı, delilcilik ve onun dayandığı klasik temellilik (*classical foundationalism*) anlayışına karşı bir reddiye olarak ortaya çıkmıştır. Bu düşüncenin önemli temsilcileri Alvin Plantinga, Nicholas Wolterstorff ve William P. Alston'dur. Onların savundukları akım "Reformcu Epistemoloji" olarak adlandırılmaktadırlar. Plantinga ve diğerlerinin savundukları ana düşünce, Tanrı inancımızın rasyonel

⁵⁸ Swinburne, *Faith and Reason*, s.5.

⁵⁹ Swinburne, *a.g.e.*, s.88.

⁶⁰ Yaran, *Tanrı İnancının Aklılığı*, s.61.

olması için delil ya da argüman desteğinin gerekmediğidir.⁶¹ Yani onların iddiası Tanrı'ya olan inancımızın hiçbir delil olmasa bile kendi başına rasyonel ve haklı olduğudur. Buna göre reformcu epistemoloji, Tanrı ve diğer dini inançların rasyonel ve haklı olması için önermesel bir delile dayanmasının gerekli olmadığını savunan görüştür.

Reformcu epistemoloji, her şeyden önce dinî epistemolojide merkezi bir yeri bulunan delilciliğe bir tepki olarak doğmuştur. Başka bir ifade ile reformcu epistemoloji, aydınlanmacı rasyonel delile dayalı din anlayışının bir reddidir.⁶² Fakat bu görüşü savunanlar fideist tutum içerisinde değildirlir. Kişinin dini inançlarının akli değerlendirmenin dışında olduğunu düşünmezler. Başka bir deyişle dinî inançların bir dayanaktan ve rasyonellikten yoksun olduğunu söylemezler. Reformcu epistemoloji savunucuları, dini inançları destekleyen hiçbir delil olmasa bile o inançların tümüyle rasyonel ve tamamen gerekçelendirilmiş olmasının mümkün olduğunu iddia ederler.⁶³

Tekrar ifade edecek olursak delilcilik, Tanrı inancına kanıtlar ışığında bakan ve bu inancı temellendiren yeterli kanıtın olması halinde, Tanrı'ya inanmamızın rasyonel olduğunu savunan görüştür. Delilciliğe göre, dini inançlarımızın rasyonel ve kanıtlanmış olması gerekir, aksi takdirde onlar yanlıştır. Clifford'un ifade ettiği şekilde, yeterli kanıtı dayanmadan herhangi bir şeye inanmak, her zaman, her yerde ve herkes için yanlıştır.⁶⁴ Dolayısıyla hiçbir dini inanç, kanıtla desteklenmediği sürece rasyonel olamaz. Bu yaklaşıma göre Tanrı inancı temellendirilemediği için rasyonel bir inanç değildir. Plantinga ve reformcu epistemoloji taraftarları, delilcilik ve onun temelinde yatan klasik temelcilik anlayışına karşı savlarını geliştirmişlerdir.

Plantinga açısından teistik inanca yönelik delilci bir itirazın kökeninde, klasik temelcilik (*classical foundationalism*) vardır ve bu yaklaşım epistemolojide "iman, bilgi, haklılaştırılmış inanç ve ilişkili konulara toptan bir şekilde bakan" yaygın bir anlayıştır. Temelciliğe⁶⁵ göre, bir

⁶¹ Clark, Kelly James, *Religious Epistemology*, <http://www.iep.utm.edu/relig-ep/#SH3g>.

⁶² Mehdiyev, *Tanrı İnancının Rasyonelliği*, s.68.

⁶³ Peterson, *Akil ve İnanç*, s.147.

⁶⁴ Clifford, "The Ethics of Belief", s. 186.

⁶⁵ *Temelcilik*, St. Thomas, R. Descartes ve B. Russell gibi filozoflar bir inancın rasyonel olup olmadığını tespit edilebilmesi için, o inancın, bilginin köklerini oluşturan temel önermelerle olan ilişkisiyle test edilmesi gerektiğini belirtmektedirler. Buna göre, bir

düşüncenin, bir yargının doğru kabul edilmesini sağlayacak kesin ve uygun bir sebebe veya temele sahip olunması gerekir. Plantinga'ya göre, gerek teistik, gerekse ateistik delilcilik, temelciliği savunma hususunda ve Tanrı'ya rasyonel bir şekilde inanmanın delile bağlı kalacağı noktasında hemfikirdirler. Ancak ona göre, teistik bir inancın rasyonel olması için delile dayandırılması zorunlu değildir, yani, bir teist hiçbir kanıt veya gerekçe ortaya koymaksızın, haklı bir epistemik çerçevenin dışına da çıkmaksızın Tanrı'ya temel bir inanç yoluyla inanabilir.⁶⁶ Kısaca Plantinga'ya göre, herhangi bir delil veya kanıt olmaksızın Tanrı'nın varlığına inanç, tamamıyla doğru, rasyonel, makul ve uygundur.⁶⁷

Belirtildiği gibi Plantinga ve reformcu epistemoloji savunucuları, delilcilik ve onun temelinde yatan klasik temelcilik anlayışını reddetmekte ve buradan hareketle Tanrı inancının makul olduğunu iddia etmektedirler. Reformcu epistemoloji taraftarlarının karşı çıktığı delilciliği yukarıda açıklamıştık, konunun daha iyi anlaşılabilmesi için klasik temelciliğin görüşlerinin de açıklanması gerekmektedir. Klasik temelciliğe göre, sahip olduğumuz engin inanç yığınının dayandığı basit bir ilke olmalı ve bu ilkenin kesinliğinden şüphe etmemeliyiz; aksi takdirde kendimizi bir gerileme veya kısır döngü içerisinde buluruz. Teknik anlamda *epistemik gerileme sorunu* olarak adlandırılan bu sorun, bütün bilgilerimizin çıkarımsal olduğunu, yani bir bilgi olmadan diğer bir bilginin doğrulanamayacağını ve bunun sınırlanamaz şekilde sonsuza kadar devam ettiği anlamına gelir.⁶⁸ Dolayısıyla bu durum, bizim herhangi bir konuda hiçbir zaman bir bilgiye/inanca sahip olamamız gibi bir sorunu doğuracaktır.

Bu nedenle temelcilik, epistemik gerileme sorununu çözmenin ve kısır döngüden kurtulmanın tek yolunun bir başlangıç noktası belirle-

inancın rasyonel olabilmesi için, inanılan şeyin ya bizzat kendisinin duyulara açık olması, ya da duyulara açık olana doğrudan veya dolaylı olarak dayanması gerekmektedir. Bir başka deyişle, rasyonel inanç ve bizzat kendisi duyulara açık olan bir önermeye inanmayı, ya da bizzat apaçık olan önermeler tarafından sağlanan delile göre açık olan bir önermeye inanmayı dile getirir. Görülüyor ki, inancı rasyonel kılan delil neticede duyusal bir temele dayandırılmakta ve inancın rasyonelliği bilgiye ait bir zeminde tartışılmaktadır. İşte, "rasyonellik kriteri"ni dile getirmeye çalışan bu müşterek görüş ve arayışa "*temelcilik*" adı verilmektedir. Özcan, *Temelcilik ve İmançılık*, s.159.

⁶⁶ Reçber, *Plantinga ve Tanrı İnancının Temelselliği*, s.21.

⁶⁷ Plantinga, *Reason and Belief in God*, s.17.

⁶⁸ Mehdiyev, *Tanrı İnancının Rasyonelliği*, s.68.

mek olduğunu, bu noktanın ise gerekçelendirilebilir değil de gerekçelendirilebilir olmayan (temel) olması gerektiğini iddia etmiştir.⁶⁹ Buna göre temelciler, bir inancın rasyonel olup olmadığının anlaşılabilmesi için, o inancın bilginin köklerini oluşturan temel önermelerle olan ilişkisiyle test edilmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Bu durumda temelcilere göre bir önermenin doğru olarak kabul edilebilmesi ve dolayısıyla, onun rasyonel ve doğru bir inanç oluşturması için o önermenin, ya temel bir önerme olması ya da temel bir önermeden çıkarılmış olması gerekmektedir. Kısaca temelciler sahip olduğumuz bütün inançları “temel inançlar” ve “türetilmiş inançlar” şeklinde ikiye ayırır. Temel inançlar başka inançlar tarafından desteklenmeye gereksinim duymaksızın doğruluğunu kendiliğinden kabul ettiğimiz inançlardır. Türetilmiş inançlar ise başka inançların desteklemesinden dolayı benimsenen ve diğer inançlardan çıkarılmış olan inançlardır.⁷⁰ Kısaca temel olan inançlarımızdan hareketle oluşturduğumuz inançlardır.

Görüldüğü gibi temelciliğe göre, inanç yapımızda temel önermeler ve temel olmayan (türetilmiş) önermeler olup, ikinci gruptaki önermeler birinci gruptaki önermelere dayanırlar. Yani temel inançlar kendiliğinden apaçık olduklarından başka herhangi bir delile ihtiyaç kalmaksızın kabul edilebilir olmalarına rağmen, temel olmayan inançların kabulü delile, yani temel inançlara dayanmak zorundadır.⁷¹ Dolayısıyla temel inançlar bizim bütün inanç ve bilgi yapımızın nihai olarak dayandığı temeli oluştururlar. Bu durumda ‘hangi türden inançlar gerçekten temel olabilir?’ sorusu ortaya çıkmaktadır.⁷² Temelciliğe göre, bir inancın temel bir inanç olabilmesi için; ya duyulara apaçık (*evident to the senses*), ya kendiliğinden apaçık (*self evident*), ya da değiştirilemez (*incorrigible*) olması gerekir. Duyulara apaçık olanlara “önümde bir ağaç var” önermesi örnektir. “ $2+2=4$ ” ve “bütün, parçalarının toplamına eşittir şeklindeki” önermeler kendiliğinden apaçık olanlara örnektir. “Bana öyle gözüküyor ki önümde sarı bir duvar var” şeklindeki önerme değiştirilemez olanlara örnektir ve bu tür önermeler kişinin kendi öznel tec-

⁶⁹ Mehdiyev, *a.g.e.*, s.69.

⁷⁰ Özcan, *Temelcilik ve İmanlık*, s.159,160.

⁷¹ Reçber, *Plantinga ve Tanrı İnançının Temelselliği*, s.21.

⁷² Peterson, *Akıl ve İnanç*, s.149.

rübesi olduğu için yanlıştır.⁷³ Klasik temelcilik açısından Tanrı'nın varlığına olan inanç, yukarıdaki şartları taşımadığı için temel bir inanç/önerme değildir. Onlara göre, Tanrı inancı, ne kendiliğinden açık, ne duyularla sabit, ne de değiştirilemez bir inançtır. Dolayısıyla onun temel bir inanç olduğunu söylemek mümkün değildir.⁷⁴ Plantinga klasik temelciliğin bu iddiasını reddetmekte ve Tanrı inancının temel bir inanç olabileceğini, dolayısıyla rasyonel olduğunu savunmaktadır. Ancak şu da belirtilmelidir ki, Plantinga ve reformcu epistemoloji taraftarlarının katı temelciliği eleştirmeleri, onların mutlak anlamda temelciliği reddettikleri anlamına gelmemektedir. Onlar temelcilik taraftarının çoğu görüşlerini hâlâ kabul ederler. Onların reddettiği şey sadece klasik temelcilik taraftarının nelerin gerçekten basit inançlara dâhil olabileceğine dair fazlasıyla kısıtlayıcı ölçütüdür.⁷⁵

Plantinga'ya göre, temel inançların sadece temelci ilkede ifade edilen koşullara indirgenmesi yanlıştır. Temelciliğin öne sürdüğü koşulları karşılamasa bile, ona göre temel olan dolayısıyla rasyonel olarak doğru kabul edilebilecek birçok inanç vardır. Plantinga'ya göre, sıradan algısal inançlar, hafıza inançları ve başka kişilerin zihinsel durumlarına ilişkin inançlar pekâlâ temel inançlardır. Örneğin, “bir ağaç görüyorum”, “bu sabah kahvaltı yaptım” ve “o kişi acı çekiyor” şeklindeki önermeler birer temel inançtır.⁷⁶ Bu inançların temel inanç kabul edilmesi onların dayanaksız olmaları demek değildir, fakat belirli şartlar altında tecrübe edilmesine rağmen herhangi bir başka inanca dayanmadığı, daha doğrusu bir anda kavrandığı için temel inanç olabilmektedir.⁷⁷ Bu durumda Plantinga'ya göre, bir inanç ancak duyularla sabit, kendiliğinden açık veya değiştirilemez ise temel bir inançtır, şeklindeki klasik temelci iddianın yanlış ve geçersiz olduğu görülmektedir.

Plantinga, temelciliğin yetersiz olduğunu ifade ettikten sonra, Tanrı inancının temel ve rasyonel bir inanç olduğu iddiasını temellendirmeye çalışır. Ona göre, Tanrı inancı da yukarıdakilere benzer şekilde temel ve rasyonel bir inanç olabilir. Plantinga, Tanrı'nın bizi, kendi eserlerini

⁷³ Clark, *Return to Reason*, s.134,135.

⁷⁴ Plantinga, *Reason and Belief in God*, s.59.

⁷⁵ Peterson, *Akil ve İnanç*, s.152.

⁷⁶ Plantinga, a.g.m., s.78.

⁷⁷ Mehdiyev, *Tanrı İnancının Rasyonelliği*, s.75.

görecek bir tabiatta yarattığını, dolayısıyla Tanrı inancının içimizdeki fitratin dış dünyadaki olgularca uyarılmasından oluşarak tecrübelere dayalı temel bir inanç olduğunu söylemektedir.⁷⁸ Ona göre bir çiçeği veya yıldızlı gökyüzünü seyrettiğimizde ya da evrenin uzak köşelerini düşündüğümüzde, bizde bu çiçek Tanrı tarafından yaratılmıştır veya bu evren Tanrı tarafından yaratılmıştır şeklindeki önermelere inanma konusunda bir eğilim vardır. Benzer şekilde, bir kimse Kutsal kitabı okurken Tanrı'nın kendisiyle konuştuğu hissine kapılabilir. Yanlış ya da kötü davranışlar yaptığında suçluluk hissedebilir. Tövbe ettiğinde Tanrı'nın bağışladığını hissedebilir.⁷⁹ Plantinga'ya göre bu ve benzeri durumlar Tanrı inancının temelsiz olmadığını gösteren hususlardır. Aslında bu şartlarda temel inanç doğrudan "Tanrı vardır" önermesi değildir. Yani bu sayılan durumlar Tanrı inancının temel bir inanç olduğunu kesin olarak göstermez. Bunun yerine; "Tanrı benimle konuşuyor", "Bütün bunları Tanrı yaratmıştır", "Tanrı bu yaptığımı hoş görmez", "Tanrı beni affeder", "Tanrı'ya şükretmek gerekir" şeklindeki önermeler, ancak doğru koşullarda temel önerme veya temel bir inanç haline gelir. Bu durumda nasıl ki, "bir ağaç görüyorum" veya "şu kişi mutludur" önermeleri, birer temel inanç olarak "ağaçlar vardır" ya da "diğer kişiler vardır" önermelerini zorunlu olarak gerektiriyorsa, "Tanrı benimle konuşuyor" veya "Tanrı'ya şükretmek gerekir" şeklindeki önermeler de "Tanrı vardır" önermesini gerektirmektedir.⁸⁰ Kısaca Plantinga'ya göre, algısal, hafıza ve başka kişilerin zihinsel durumlarına ilişkin inançlarla ilgili önermelerin temel inançlar olduğunu söylediğimiz gibi, Tanrı inancının da temel bir inanç olduğunu söylemeliyiz.

Plantinga, Tanrı inancının temel inanç olduğunu belirttiikten sonra bu inancı için delil getirmesi zorunluluğunu da reddetmektedir. Plantinga bu konuda şöyle söylemektedir: "İnançlarım için mutlaka delillerim olması gerektiği gibi bir yükümlülük altında olduğumu düşünmek için hiçbir sebep gözükmemektedir. Açıkçası inandığım her şey için delile sahip olma mecburiyetinde değilim; bu mümkün değildir. Fakat o zaman, neden Tanrı inancına sahip olmak için delil mecburiyetimin oldu-

⁷⁸ Yaran, *Tanrı İnancının Akliliği*, s.22.

⁷⁹ Plantinga, *a.g.m.*, s.80.

⁸⁰ Plantinga, *a.g.m.*, s.81,82.

ğu varsayılınsın ve ancak eğer onun için delil olarak hizmet edecek başka önermeleri kabul edersem inanabileyim? Bu katiyen doğruluğu kendiliğinden belli veya tamamen açık bir şey değildir ve onun için ikna edici bir kanıtın nasıl bulunacağını görmek de oldukça zordur.”⁸¹

Sonuç

Netice olarak Aydınlanmanın etkisi ile Tanrı inancının rasyonelliği delilcilik bağlamında tartışılmaya başlamıştır. Bir inancı rasyonel ve haklı kılan şeyin gerekçelendirilmiş (veya ispatlandırılmış) olmasına bağlı olduğunu savunan delilci anlayışa göre Tanrı inancımızın rasyonel ve doğru bir inanç olması için delil ya da argüman desteği gerekir, aksi takdirde bu inancımız yanlıştır. Delilci anlayışa sahip olmakla birlikte Tanrı'nın varlığı konusunda bir birine zıt düşünceleri savunan gruplar oluşmuştur. Bunlardan ateistik delilcilğe göre Tanrı'ya inanma, kendisi için yetersiz delil olduğundan dolayı, gayri makuldür veya irrasyoneldir. Diğer bir ifade ile ateistik delilcilik, Tanrı inancını rasyonel hale getirecek delillerin olmadığını, hatta Tanrı inancının irrasyonel olduğuna dair delillerin olduğunu savunmaktadır.

Ateistik delilciliğin iddialarını yine aynı yöntemle cevaplama yükümlülüğünü üstlenen teistik delilcilik ise, reformcu rasyonellik anlayışından farklı olarak, bu şekildeki ateistik muhakemeyi reddetmek yerine, Tanrı inancı lehinde yeterli kanıtlar bulunduğunu, dolayısıyla Tanrı inancını kabul etmenin rasyonel bir tutum olduğunu savunmaktadır. Kısaca teistik delilcilik, birtakım delillerden hareketle Tanrı'nın varlığı inancının rasyonel olarak gerekçelendirebileceğini savunmaktadır.

Günümüzde teistik delilciliği ve Tanrı inancının rasyonelliğini savunan düşünürlerin en önemlilerinin başında Richard Swinburne gelmektedir. Swinburne, ateist delilcilerin savunduğu kriterlere bağlı kalmak yükümlülüğünde olmadığını düşünmekle birlikte, dini inançların yeterli delillere dayalı olmasından yanadır. Ona göre, rasyonel bir kişinin dini inançları kabul etmesini sağlayacak yeterli deliller vardır. Netice itibarı ile söyleyecek olursak Swinburne, inancın rasyonel temellere dayanması gerektiğini ifade etmektedir. Swinburne bu konuda kendine

⁸¹ Plantinga, *Theism, Atheism and Rationality*, <http://www.lcaderu.com/truth/3truth02.html>.

özgü delil anlayışı bulunan bir delilci teisttir. Swinburne'ün rasyonel iman anlayışında en önem verdiği husus epistemik ihtimaliyettir.

Teistik delilcilikten ayrı olarak son zamanlarda Batı din felsefesinde, Tanrı inancının rasyonelliği konusunda, delilciliğe ve temelciliğe karşı olarak ortaya çıkan ve “reformcu epistemoloji” (*reformed epistemology*) adı verilen yeni bir akım vardır. Bu akım, teistik ve ateistik delilcilikten farklı olarak, Tanrı inancının delilsiz rasyonelliğini savunmak suretiyle, ateistik meydan okumanın geçersizliğini göstermeye çalışmaktadır.

Bu akımın en önemli savunucusu olan Plantinga, Tanrı inancının delilsiz rasyonel bir inanç olduğunu savunmaktadır. Ona göre ateistik delilciliğin ve onun dayandığı temelciliğin ölçütlerini karşılamasa bile Tanrı inancı herhangi bir şekilde kanıtlanmaya gereksinim duyulmayan temel bir inançtır. Plantinga'nın bu konudaki asıl iddiası, Tanrı inancının ve diğer dinî inançların rasyonel olması için doğrulanmış başka inançlar tarafından desteklenmek ve onaylanmak zorunda olmadığı ve herhangi başka temel inançlar gibi dini inançların da temel inançlar olduğudur. Ona göre Tanrı'nın varlığı basit tarzda, yani delile dayanmaksızın bilinebilir. Eğer bir kimse Tanrı inancını başka önermelere dayanarak kabul etmiyorsa, bu durumda Tanrı inancı, onun için temel bir inançtır. Dolayısıyla o kimse için Tanrı inancı tamamıyla yerinde, rasyonel ve uygun bir inanç olmaktadır.

Sonuç olarak reformcu epistemolojinin, ateistik ve teistik delilcilikten en büyük farkı, delilciliğin kriterlerini reddetmesi, Tanrı inancını temel inanç olarak kabul etmesi ve bir kanıtla desteklenmese bile Tanrı inancının rasyonelliğini savunmasıdır.

Kaynaklar

- Aydın, Mehmet, “Ateizm ve Çıkmazları”, *A.Ü.İ.F. Dergisi*, c.XXVI, Ankara, 1981.
- Büyük, Celal, “Tanrı İnancının Rasyonelliği ve Kanıt İhtiyacı”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Erzurum, sayı: 40, 2013.
- Cevzici, Ahmet, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- Clark, Kelly James, *Return to Reason: A Critique of Enlightenment Evidentialism and a Defense of Reason and Belief in God*, William B. Eerdmans Publis-

- hing, Michigan, 2001.
- Clark, Kelly James, *Defense of Reason and Belief in God*, W. B. Eerdmans Publishing, Michigan, 2001.
- Clark, Kelly James, *Religious Epistemology*,
<http://www.iep.utm.edu/religep/#SH3g>.
- Clifford, W. Kingdon, *The Ethics of Belief*, *Lectures and Essays*, Vol. II, Macmillian and Co., 1879.
- Çetin, İsmail, "İman ve İnkârın Rasyonel Değeri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XI/1, 2002.
- Düzgün, Şaban Ali, *Allah, Tabiat ve Tarih*, Lotus Yayınları, Ankara, 2005.
- Flew, Antony, *The Presumption of Atheism, Contemporary Perspectives on Religious Epistemology*, ed. R. D. Geivett, B. Sweetman, Oxford University Press, New York, 1992.
- Geivett, R. Douglas- Sweetman, Brendan, "Introduction", *Contemporary Perspectives on Religious Epistemology*, Oxford University Press, New York, 1992.
- Gilson, Etiënne, *Ateizmin Çıkması*, çev. Veysel Uysal, M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991.
- Harris, Errol, *Atheism and Theism*, Humanities Press, New Jersey, 1977.
- Hume, David, *İnsan Zihni Üzerine Bir Araştırma*, çev. Semlin Evrim, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1986.
- Köse, Ali, "İman", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c.22, İstanbul, 2000.
- Mehdiyev, Nebi, *Çağdaş Din Felsefesinde Epistemolojik Yaklaşımlar ve Tanrı İnancının Rasyonelliği*, İsam Yayınları, İstanbul, 2008.
- Mittag, Daniel M., *Evidentialism*, <http://www.iep.utm.edu/evidenti>.
- Öner, Necati, *Klasik Mantık*, 6. baskı, Ankara, 1991.
- Özcan, Hanifi, "Birbirine Zıt İki Epistemolojik Yaklaşım: Temelcilik ve İmancılık", *A.Ü.İ.F. Dergisi*, c. XL, Ankara, 1999.
- Peterson, Michael, W. Hasker, B. Reichenbach, D. Basincer, *Akıl ve İnanç*, çev. Rahim Acar, Küre Yayınları, 3. baskı, İstanbul, 2012.
- Plantinga, Alvin, *Reason and Belief in God, Faith and Rationality: Reason and Belief in God*, ed. A. Plantinga and N. Wolterstorff, University of Notre Dame Press, 1983.

Plantinga, Alvin, *Theism, Atheism and Rationality*,

<http://www.leaderu.com/truth/3truth02.html>.

Reçber, M. Sait, *Plantinga ve Tanrı İnancının Temelselliği*, Felsefe Dünyası, sayı, 39, 2004.

Scriven, Michael C., *Primary Philosophy*, McGraw-Hill, New York, 1966.

Swinburne, Richard, *Faith and Reason*, Oxford: Clarendon Press, 2005.

Swinburne, Richard, *The Justification of Induction*, Oxford, 1974.

Taylan, Necip, *Düşünce Tarihinde Tanrı Sorunu*, İstanbul, 1998.

Walters, Kerry, *Atheism: A Guide for the Perplexed*, Continuum, New York, 2010.

Yaran, Cafer Sadık, *Tanrı İnancının Akliliği*, Etüt Yayınları, Samsun, 2000.